

ТУР
Ірина Юрїївна
Iryna.Tur@gmail.com

УДК 330.1:378.32

ВАРТІСТЬ ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЕКОНОМІЦІ ОСВІТИ

TUITION IN THE ECONOMY OF EDUCATION

старший викладач,
Національний аерокосмічний
університет ім. М.С.
Жуковського "Харківський
авіаційний інститут"

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2020.4.3>

TUR Iryna Yuriivna – Senior Lecturer, National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute" after M.Ye. Zhukovskiy

Відсутність досліджень взаємозв'язку вартості здобуття вищої освіти як чинника, що має вплив на економіку освіти та загалом на стан економіки у державі, обумовило актуальність роботи. У статті розкрито наукові погляди стосовно трактування поняття економіки освіти. Охарактеризовано теоретико-методологічні засади економіки освіти. Наведено проблеми фінансування вищої освіти з державного бюджету, які залишаються одними з найбільш важливих та складних питань, що досить не урегульовані у нашій державі. Розглянуто функції освіти, мета яких полягає у забезпеченні вищого рівня доходу й підвищення рівня добробуту індивіда. Доведено, що доступність у отриманні вищої освіти для населення має вплив на розподіл доходів у суспільстві, зумовлює підвищення продуктивності, яке проявляється у зростанні індивідуального доходу працівника для зростання продуктивності праці у національній економіці та збільшенні сукупного доходу суспільства.

* * *

Отсутствие исследований взаимосвязи стоимости получения высшего образования как фактора, который оказывает влияние не только на экономику образования, но и в целом на состояние экономики в государстве обусловило актуальность работы. В статье раскрыты научные взгляды на трактовку понятия экономики образования. Охарактеризованы теоретико-методологические основы экономики образования. Приведены существующие проблемы финансирования высшего образования из государственного бюджета, являющимися одними из самых важных и сложных вопросов, которые недостаточно урегулированы в нашей стране. Рассмотрены функции образования, цель которых заключается в обеспечении высокого уровня дохода и повышения уровня благосостояния индивида. Доказано, что доступность получения высшего образования для населения влияет на распределение доходов в обществе, приводит к повышению производительности, что проявляется в росте индивидуального дохода работника для роста производительности труда в национальной экономике и увеличении совокупного дохода общества.

* * *

Introduction. The question of obtaining higher education is highly relevant all over the world today, particularly in Ukraine. The modern system of financing higher education has big and complex problems and remains one of the most important and least settled issues of our country. The opportunity to obtain high-quality education in a prestigious higher educational institution often depends not only on the level of knowledge and readiness of the young person, but also on his/her ability to pay for the education. Thus, the lack of research on the relationship between the cost of higher education as a factor affecting the educational economy, deserves particular attention regarding the influence on the socio-economic status of the nation, and makes the selected topic significantly relevant.

The purpose of the paper is to investigate the impact of the cost of higher education on the economy of the state and justify the need to consider this issue from the point of view of the education economy.

Results. The article presents the scientific views on the interpretation of the concept of education economy. The theoretical and methodological foundations of the educational economy are characterized. The article also defines the problems of financing higher education from the state budget as it remains one of the most important and complex issues which are not sufficiently settled in our country. There is a review of the functions of education, which aim is to provide a higher level of income and increase the level of well-being of the individual. It is shown that accessibility to higher education for the population has an impact on the distribution of income in society, leads to increased productivity, which is resulted in the growth of individual employee's income and in increased productivity in the national economy and rises the total income of society.

Conclusion. Due to the fact that the main priority of the state in the part of the education economy is to increase its level, higher education should be used as a tool of state socio-economic policy for the development of this sector and support of talented young people. Knowledge generated in higher education is the most important and inexhaustible resource for a science-based economy. In today's context, education needs to be guided by the demands of the labor market, since the education market is an integral part of this market, because it generates a demand for employees of the required specialties.

Ключові слова: вища освіта, вартість, економіка, дохід, економіка освіти

Ключевые слова: высшее образование, стоимость, экономика, доход, экономика образования

Keywords: higher education, value, economics, income, economics of education

ВСТУП

Освіта завжди мала та продовжує зберігати істотне соціально-економічне і політичне значення для розвитку будь-якої країни. У сучасних умовах місце та

значення вищої освіти у системі пріоритетів, які вибудовуються кожною країною, відображає рівень соціально-економічного розвитку нації. Тільки маючи відповідну сучасним стандартам вищу освіту, та або інша країна може претендувати на гідне місце та виз-

нання у світі.

Сучасна система фінансування вищої освіти має великі і складні проблеми, та залишається однією з найбільш важливих та неурегульованих проблем нашої держави. Більшість вищих навчальних закладів були створені урядом та їх фінансування здійснюється переважно з державного бюджету. Існуючого зараз державного фінансування не вистачає не тільки для вирішення навіть поточних проблем вищої школи, але й на необхідну модернізацію системи вищої освіти. В Україні на сьогодні на одного учня витрачається коштів у сім разів менше, ніж у країнах з високим рівнем розвитку. Питома частка витрат на освіту у складі ВВП приблизно в два рази менша, ніж у розвинених країнах.

Можливість отримати якісну освіту у престижному вищому навчальному закладі часто залежить не тільки від рівня підготовки молодої людини, але й від її можливості оплатити навчання.

МЕТА роботи – дослідження впливу вартості здобуття вищої освіти на економіку держави та обґрунтування необхідності розгляду цього питання с позиції економіки освіти.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретико-методологічною основою дослідження є наукові положення сучасної економічної теорії, наукові праці і розробки провідних вітчизняних та закордонних вчених з проблем економіки освіти, економічної теорії та економіки. Для розв'язання поставлених проблем використовувались загальнонаукові й спеціальні методи дослідження: логічного та порівняльного аналізу – для дослідження сутності вартості в економіці освіти, а також спостереження, порівняння, аналіз і синтез, дедукція й індукція.

РЕЗУЛЬТАТИ

Освіта – це галузь народного господарства країни, яка об'єднує організації, заклади та установи, що здійснюють навчання, виховання, підготовку педагогічних і наукових кадрів, випуск навчальної літератури; або сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, здобутих людиною у процесі навчання у спеціальних навчальних закладах і самостійно [1, с. 656]. Під поняттям «здобути освіту» частіше розуміють процес, у ході якого відбувається оволодіння певними знаннями, набування навичок логічного мислення, дослідження та аналізу різних явищ і процесів. Крім того, освіта характеризується високою моральною цінністю, формуванням здібностей і устремлень людей, які визначають історичну долю народу. Поняття «освіта» найчастіше використовується як система організації освітньої діяльності.

Освіта завжди виконувала економічну функцію, але ця функція розглядалася як вторинна і допоміжна стосовно загально виховної. Мета економічної функції освіти полягає у забезпеченні вищого рівня доходу й підвищення рівня добробуту індивіда, за рахунок економічної реалізації власності на здобутті знань разом з набутими якостями, вміннями та навичками таким чином, що трати на розвиток розумових і фізичних здібностей людини і засвоєння нею певних знань мають приносити додатковий дохід. Цей дохід вияв-

ляється як в індивідуальних, так і суспільних формах, які можна розглядати у економіці освіти [2].

Згідно з економічною енциклопедією «економіка освіти» – це наука про комплексну економічну роль освіти у процесі розширеного відтворення, у т.ч. відтворення виробничих відносин між людьми у цій сфері, властивих їй закономірностей [1, с. 391].

Об'єктивними передумовами виникнення і розвитку економіки освіти є, по-перше, становлення системи освіти як самостійної та специфічної галузі народного господарства. По-друге, розгортання науково-технічної революції, яка зумовила істотне розширення масштабів освіти, значне збільшення витрат на неї, посилення впливу освіти на темпи економічного зростання, ефективність індивідуального, колективного і суспільного виробництва, диференціацію заробітної плати найманих працівників тощо. Науково-технічна революція висунула на передній план такі якості робочої сили, як освіта, кваліфікація, економічне мислення, організаторські здібності, відповідальність тощо. Суб'єктивними факторами створення економіки освіти були теоретичні, методологічні й методичні розробки західних економістів з економічних проблем освіти, перетворення її на окрему навчальну дисципліну, що викладається у багатьох університетах розвинутих країн світу.

Найвагоміший внесок у розробку теоретико-методологічних засад економіки освіти виконав ряд вчених. Так, У. Петті першим у світовій економічній науці намагався дати вартісну оцінку людини та її корисних властивостей, вважав знання і навички складовою багатства індивіда і всього суспільства. А. Сміт стверджував, що капітал, вкладений у розвиток знань і майстерності, повинен приносити прибуток. Д. Рікардо до витрат на відтворення робочої сили зараховував витрати на освіту. Він наголошував на існуванні залежності величини заробітної плати від різного рівня витрат на освіту і навчання, від рівня розвитку здібностей робітників і службовців до праці. В освіті ці вчені бачили важливий фактор демократичного устрою суспільства, засіб уникнення однобічної спеціалізації працівника тощо. За словами К. Маркса, справжнє багатство суспільства – це сукупність потреб, здібностей, творчих обдарувань людей, ступінь вправності населення. А. Маршалл стверджував, що підвищення освіти працівника зумовлює не лише зростання його продуктивності праці, а й продуктивності праці тих робітників, які його оточують, справедливо виступав за активну, навіть визначальну роль держави у розвитку освіти тощо [3].

Методологічною основою науки економічної освіти у працях західних економістів є здебільшого теорія "людського капіталу", згідно з якою знання, навички та інші здібності людини, які впливають на зростання виробництва і доходів, є капіталом, а внесками, що формують цей капітал, є витрати на освіту, підготовку робочої сили на виробництві, на медичне обслуговування тощо. Прихильники цієї теорії виходили з того, що вартість виховання й освіти формує реальні витрати, а праця освіченої людини продуктивніша, що свідчить про зростання національного багатства внаслідок здійснення витрат на освіту. За підрахунками західних і вітчизняних економістів, майже тре-

тина приросту валового внутрішнього продукту у розвинутих країнах світу нині забезпечується інвестиціями у сферу освіти. За даними Беккера, віддача вищої освіти, наприклад, в США становить від 10 до 20 % [4]. У США вартість складної робочої сили становила на початку 90-х рр. ХХ ст. майже 400 тис. дол., а науково-технічного працівника – до 800 тис. дол. До цієї вартості зараховують прямі витрати середньої сім'ї на виховання дитини до 18 років, втрачені заробітки матері та працю самого учня, вчителів на його виховання. Відповідно до цього здійснюється й приблизна диференціація заробітної плати. Заробітна плата кваліфікованих робітників приблизно у півтора рази перевищує заробітну плату робітників середньої кваліфікації. Отже, рівень заробітної плати різних категорій найманих працівників наближається до вартості робочої сили, що в середньому адекватно вимогам закономірностей розвитку економіки освіти. Такими закономірностями є встановлення величини заробітної плати та її диференціація залежно від складності робочої сили, її загальноосвітнього й кваліфікаційного рівнів, пропорційність (відносна) величини витрат на формування працездатної людини й суми отриманих у процесі трудової діяльності доходів у співвідношенні 1:3,5-4 (що необхідно для розширеного відтворення робочої сили) [1]. Цей висновок певною мірою корелюється з даними про коефіцієнт віддачі вищої освіти.

В умовах науково-технічного розвитку все більшого поширення набуває така форма організації заробітної плати як плата за знання (залежно від оволодіння працівником суміжною професією). Це зумовлено також тим, що на початку ХХ ст. знань, набутих у навчальному закладі, вистачало на все життя, а нині – лише на 5-10 років. Це означає, що рівень освіти є важливим чинником нерівності в суспільстві. Існуюча нерівність в оплаті праці висококваліфікованої робочої сили, починаючи з 90-х рр. ХХ ст. в Україні та розвинутих країнах існує і зараз. Недотримання закономірностей економіки освіти призводить до величезних витрат народних коштів на підготовку кадрів вищої кваліфікації, оскільки значна їх частина (зокрема інженери) працює не за фахом, а ті, що працювали за фахом, лише 20 % свого робочого часу були зайняті суто інженерними справами. Такі ж диспропорції спостерігалися в оплаті робочої сили спеціалістів найвищої кваліфікації – докторів і кандидатів наук [5]. Недотримання закономірностей економіки освіти заподіює народному господарству України величезних збитків. Сформульована вище закономірність економіки освіти свідчить про необхідність встановлення пропорцій (1:3,5 або 1:4) між величиною витрат на формування працездатної людини і сумою отриманою у процесі трудової діяльності заробітної плати.

Формування теоретико-методологічних основ науки економіки освіти в Україні передбачає критичний аналіз концепції "людського капіталу". Західні науковці дотримуються двох основних точок зору на цю проблему. По-перше, прихильники теорії трьох факторів виробництва (Дж. Мілль, Ж.-Б. Сей та ін.) не розглядали саму людину як капітал, стверджували, що ним (капіталом) є лише набуті здібності, які реалізуються у процесі праці [6]. Ця точка зору спира-

лася на положення А. Сміта про належність знань, майстерності й досвіду людей, як і машин, землі, споруд, до основного капіталу суспільства. По-друге, Н. Сеніор, І. Фішер, Л. Вальрас та ін. капіталом вважали саму людину з набутими нею здібностями до праці. Людина, на думку І. Фішера, може належати іншій людині в умовах рабства або сама собі. Тому вченого індивіда він вважав капіталом. Виходячи з цього, Маршалл стверджував, що оскільки сама людина не є товаром, то науково необгрунтованою є і вся теорія «людського капіталу». Шульц людські ресурси без набутих знань ототожнював з природними ресурсами. Але водночас із набуттям освіти, кваліфікації, майстерності праця людини перетворюється на капітал, що означає ототожнення людини з речовим капіталом (засобами праці, землею). Незважаючи на джерела формування цього капіталу (державні, власні, витрати підприємців), його використання контролюють самі власники [1].

Прихильники обох точок зору: по-перше, ототожнюють витрати на освіту, кваліфікацію працівника з капіталом, але з іншого боку вони ігнорують соціально-економічний бік капіталу; по-друге, ігнорують той факт, що витрати на розвиток освіти, набуття кваліфікації формують лише здатність до праці, робочу силу відповідної якості, а не сам капітал. Ця здатність до праці набуває форми капіталу лише за умов перетворення робочої сили на товар, а також у тому разі, коли найманий робітник або службовець працює на капіталістичному підприємстві або в установі. Коли людина працює на власному підприємстві, її здатність до праці перестає бути капіталом, точніше, змінним капіталом; по-третє, розглядають набуті здібності до праці тільки як власність самого працівника незалежно від джерел фінансування таких витрат. Якщо найманий працівник здобув освіту, кваліфікацію лише за рахунок власних коштів (витрат сім'ї), він є їх одноосібним власником тільки на ринку робочої сили. Після здійснення акту купівлі-продажу цієї робочої сили нею у процесі праці розпоряджається частково і капіталіст (разом з найманим працівником). Якщо освіта, отримання кваліфікації фінансувалися державою або капіталістом (це, як правило, стосується кваліфікації та перекваліфікації працівників) і витрати на освіту перевищували суму вилучених з найманого працівника податків, то вони формально стають співвласниками робочої сили навіть у процесі купівлі-продажу цього специфічного товару, що виражається в обмеженні можливості найманого працівника після набуття ним відповідної кваліфікації вільно розпоряджатися.

Таким чином, індивід є частиною, елементом суспільства. Тому віддача, незалежно від того, хто здійснював витрати на освіту, належить не лише конкретній особі, а й усьому суспільству. Доступність вищих рівнів освіти населенню впливає на розподіл доходів у суспільстві. Вищий рівень зумовлює підвищення продуктивності праці, що проявляється у зростанні індивідуального доходу працівника: чим вищий рівень освіти працівників, тим вищі потенційні можливості для зростання продуктивності праці у національній економіці й тим більший сукупний дохід суспільства [1, с. 657].

Поняття «вартість навчання» відсутнє у будь-якому словнику. У нашій державі поняття «вартість навчання» не цікавило підприємства, бо всі витрати на підготовку фахівців несла держава. Після появи недержавних навчальних закладів у державних бюджетних освітніх організаціях з'явилося таке поняття, як цільове навчання за програмами підготовки, де частина студентів, навчається на умовах повного відшкодування витрат, тобто оплату за навчання проводиться фізичними або юридичними особами. Виникло питання про необхідність коректного визначення ціноутворення вартості одного учня в освітній організації. У зв'язку з нерівномірним розподілом коштів і додатковим вкладенням бюджетних коштів виникли проблеми, які зумовили перехід на ринкову систему управління [7].

ВИСНОВКИ

Сфера освіти у сучасних умовах повинна орієнтуватися на запити ринку праці, так як ринок освітніх послуг є складовою частиною цього ринку, бо він формує запит на працівників затребуваних спеціальностей. Після переходу на ринкову систему управління відбулися зміни в економічній діяльності закладів вищої освіти нашої країни. Частіше виникає питання у необхідності нової методики розрахунку вартості навчання.

Вартість – економічна категорія, яка виражає втілену та матеріалізовану у товарах та послугах суспільно необхідну працю й економічні відносини між суб'єктами господарської діяльності, що пов'язані суспільним поділом праці й обміном товарами та послугами. В основі вартості товару та послуги – суспільно необхідна праця, її суспільна споживча вартість (корисність) та рідкісність. Якщо перші два фактори відіграють вартісноутворюючу роль для більшості відтворюваних товарів і послуг, то третій фактор має незначний вплив на вартість лише для незначної групи невідтворюваних товарів і послуг, таких як шедеври мистецтва або відтворюваних послуг.

Вважаємо, що до складу вартості здобуття освіти в умовах ринку повинні бути зараховані такі фактори як наявність на ринку товарів-замінників або товарів-субститутів (ці товари знаходяться на різних освітніх рівнях, але найбільш широкий спектр таких товарів на рівні додаткової професійної післявузівської освіти); різноманітність можливостей і напрямків отримуваних послуг; регіональна специфіка ринку та її демографічні фактори.

Список використаних джерел

1. Економічна енциклопедія / відп. ред. С.В. Мочерний. Київ: Видавничий центр "Академія". 2000. Т. 1. 863 с.; 2001. Т. 2, 847 с.; 2002. Т. 3. 952 с.
2. Каленюк І.С. Економіка освіти: навч. посіб. Київ: Знання, 2003. 316 с.
3. Мочерний С.В. Економічна теорія. К.: Вид. центр "Акад.", 2005. 640 с.
4. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективних

фінансово-економічних моделей розвитку вищої школи: монографія / за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра екон. наук., проф. І.М. Гриценка. К., 2015. 236 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9753/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB.%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D1%80.%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82.%D1%84%D1%96%D0%BD-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD.%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B9%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2.%D0%92%D0%A8-2014.pdf>

5. Економіка, менеджмент, право. Статті та навчальні матеріали. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/51-e/3284-ekonomika-osviti.html>

6. Трофімчук Т.М. Оцінювання та забезпечення розвитку людського капіталу підприємств: автореф. дис. ... канд. ек. наук: 08.00.04. URL: http://ep3.nuwm.edu.ua/2485/1/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A2%D1%80%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%BC%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf.

7. Дарькіна М.А. Анализ и методика определения стоимости обучения студентов в образовательных организациях высшего образования. Студенческий форум: электрон. научн. журн. 2018. № 10 (31). URL: <https://nauchforum.ru/journal/stud/31/36547>

References

1. *Economical encyclopedia* / ed. S.V. Mochernyi. Kyiv: Vydavnychiy tsentr "Akademiia", 2000. Vol. 1. 863 p. (in Ukrainian)
2. Kalenyuk I.S. *Economics of education*. Kyiv: Znannia, 2003. 316 p. (in Ukrainian)
3. Mochernyi S.V. *Economic theory*. Kyiv: Vyd. tsentr "Akad.", 2005. 640 p. (in Ukrainian)
4. *Theoretical and methodological substantiation of effective financial and economic models of higher education development: monograph* / ed. cor.-member NAPN of Ukraine, doctor ekon. sciences, prof. I.M. Hryshchenko. Kyiv, 2015. 236 p. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9753/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB.%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D1%80.%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82.%D1%84%D1%96%D0%BD-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD.%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B9%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2.%D0%92%D0%A8-2014.pdf> (in Ukrainian)
5. *Economics, management, law*. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/51-e/3284-ekonomika-osviti.html> (in Ukrainian)
6. Trofimchuk T.M. *Assessment and development of human capital of enterprises: thesis diss. ... cand. econ. sciences: 08.00.04*. URL: http://ep3.nuwm.edu.ua/2485/1/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A2%D1%80%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%BC%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf (in Ukrainian)
7. Darkina M.A. *Analysis and methodology of determining the cost of student education in higher education educational organizations*. Student's forum. 2018. № 10 (31). URL: <https://nauchforum.ru/journal/stud/31/36547> (in Russian)